

TAM-REVVY

Meddelanden från TAM-Arkiv • Nummer 1, juni 2003

Ny chef för TAM-Arkiv sid 4

Källor till brukstjänstemännens historia sid 5

Folkskollärarna och Nils Holgersson sid 9

TAM-Arkiv

TAM-REVVY

Innehåll

- 2 Redaktören har ordet
- 3 Noterat
- 4 Ny chef för TAM-Arkiv
- 4 Journalistbilder
- 5 Källor till brukstjänstemännens historia
- 9 Folkskollärarna och Nils Holgersson
- 11 Ur arkivets gömmor

TAM-Revy nr 1, juni 2003
Årgång 6
Redaktör och ansvarig
utgivare: Annelie Johansson
I redaktionen även: Arne H Eriksson
Grafisk form och layout:
Clou form/Madeleine Vestin
Kopiering: Katrineholm Printshop

TAM-Arkiv
Västmannagatan 52
Box 6157, 102 33 Stockholm
Telefon: 08-54 54 15 60
Fax: 08-31 71 76
E-post: tam-arkiv@tam.a.se
Hemsida: www.tam.a.se

Omslagsbild: Brukstjänstemän vid
Munkfors bruk på 1860-talet. Ur Carl
Sahlins samling, Jernkontoret.

Redaktören har ordet:

Från och med det här numret tar undertecknad över redaktörskapet för TAM-revy. Arne H Eriksson kommer fortsättningsvis att ingå i redaktionen. Redaktörsbytet kommer inte att innebära några större förändringar av tidskriftens innehåll. Vi fortsätter som tidigare, att med en blandning av rapporter från TAM-Arkivs verksamhet och längre artiklar skrivna av forskare och andra, vända oss till en bred läsekrets.

För mig väntar också en annan förändring. Den 1 juli 2003 tillträder jag som chef för TAM-Arkiv. Det är en spännande utmaning, som känns som en naturlig fortsättning på ett långt engagemang i verksamheten. Jag har förmånen att "ta över" en välkött institution med professionell personal och en engagerad styrelse, och ser verkligen fram emot att tillsammans med styrelsen, medlemsorganisationerna och mina kollegor arbeta för att ytterligare utveckla TAM-Arkivs verksamhet och medlemsbas.

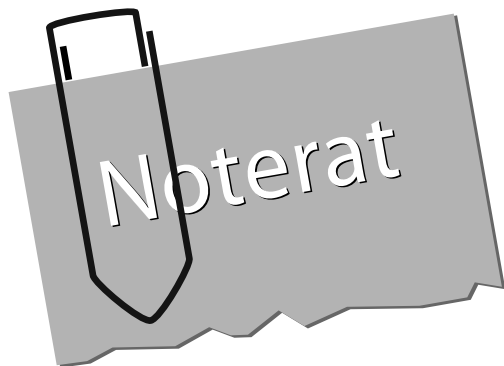
Alla läsare tillönskas en riktigt skön sommar!

Stockholm i maj 2003

Annelie Johansson

TAM-Arkivs medlemmar 1 juni 2003

- Akademikerförbundet SSR
- Farmaciförbundet
- Finansförbundet
- Försvarsförbundet
- Försäkringstjänstemannaförbundet (FTF)
- Journalistförbundet
- Lotsförbundet
- Lärarförbundet
- Miljö- och hälsoskyddstjänstemannaförbundet
- Nordiska Finansanställdas Union (NFU)
- Offentliganställdas Förhandlingsråd (OFR)
- Polisförbundet
- Privattjänstemannakartellen (PTK)
- SIF
- SKTF
- Skogs- och lantbrukstjänstemannaförbundet (SLF)
- Statstjänstemannaförbundet (ST)
- Svenska Folkhögskolans Lärarförbund (SFHL)
- Sveriges Fartygsbefälsförening (SFBF)
- Sveriges Tandläkarförbund
- Teaterförbundet (TF)
- Tjänstemannaförbundet HTF
- Tjänstemännens Bildningsverksamhet (TBV)
- Tjänstemännens Centralorganisation (TCO)
- Tull-Kust
- Vårdförbundet

Inge Granquist avliden

För kort tid sedan avled föreningen TAM-Arkivs förste ordförande, tillika dåvarande ordföranden i Svenska Industritjänstemannaförbundet, Inge Granqvist.

Inges engagemang för föreningens ändamål var ingalunda *ex officio*. Hans intresse för historiska och kulturella ämnen yttrade sig på många vis, det var alltigenom personligt och äkta. För TAM (som vi hette då) var det av oskattbart värde att få räkna Inge bland sina främsta tillskyndare. Vi bevarar honom i ljust minne.

Mot nya äventyr

Vid årets föreningsstämma lämnar några av styrelsens verkliga "oldtimers" efter väl förrättat värv sina uppdrag. Det gäller ordföranden Gösta Söderberg (SIF), som fattade klubban vid stämman 1991, Inga-britt Erlandsson (TCO)

som gick in i styrelsen vid samma tillfälle och Thomas Ekdahl (SKTF) som kom året därefter. TAM-Revyn önskar dem alla bästa möjliga fortsättning och lovar att dimpa ner i brevlådan som vanligt.

Ljus från Lund

TAM-Revys spalter har det ofta klagats på, hur klent beställt det är med tjänstemannaforskningen, bl.a. då det gäller organisationsutvecklingen. På en väsentlig punkt är dock en bättring snart att vänta, om än på något oväntat sätt.

Det har varit känt bland specialister att det finns en otryckt licentiatavhandling i statskunskap om Daco

1931- 1937, framlagd 1960 vid statsvetenskapliga institutionen i Lund av Finn Bergstrand. Ytterst få har haft möjlighet att ta del av den. Snart blir den emellertid tillgänglig för alla som önskar. Med författarens benägna medgivande har TAM-Arkivs forskningsråd beslutat att ge ut skriften i serien Tjänstemän & Historia.

Ny medlem

Den 1 oktober förra året hade TAM-Arkiv nöjet att hälsa sin 26:e medlemsorganisation välkommen. Det var Miljö- och hälsoskyddstjänstemannaförbundet (MHTF) som då trädde in i föreningen.

De flesta av MHTFs ca. 1000 medlemmar är verk-

samma inom den kommunala sektorn. Förbundets syfte är "att skapa så bra förutsättningar som möjligt för ett bra miljö- och hälsoskyddsarbete och att bevaka medlemmarnas intressen i yrkesfrågor".

(Citat från hemsidan www.mhtf.se).

Kontakter med medlemsorganisa- tionerna

Under våren har arbetet med att bygga upp en tätare kontakt med medlemsorganisationerna intensifierats. På träffen för arkivhandläggare i november 2002 utlovade vi att medlemsorganisationerna skall få kontinuerlig information om vad som händer här på TAM-Arkiv. Vi gör nu ett försök med ett enkelt *nyhetsbrev*, som kommer att skickas ut med oregelbunden frekvens, d.v.s. när det finns något att informera om. Det första nyhetsbrevet skickades ut tidigare i vår.

I den kontaktskapande verksamheten arbetar vi också med att identifiera *kontaktpersoner på medlemsorganisationerna*, både arkivansvariga och arkivhandläggare. Med arkivansvarig menar vi en person som har det övergripande ansvaret för arkiv- och dokumenthanteringsfrågor. Med arkivhandläggare avses en person som arbetar praktiskt med arkiv- och dokumenthantering.

På medlemsträffen efterfrågades *informationsmöten* ute på medlemsorganisationernas kanslier, då TAM-Arkiv berättar om sin verksamhet och det finns möjlighet att ställa frågor. Vi kommer under hösten att kontakta medlemsorganisationerna för att utröna intresset för att arrangera ett informationsmöte. Lämpliga deltagare i ett sådant möte är den arkivansvarige, arkivhandläggaren samt andra personer på kansliet som kan ha nytta av informationen.

TAM-Arkivs medlemsorganisationer har rätt till 1-2 kostnadsfria *servicedagar* per år, då bland annat en översyn av materialbeståndet görs och nya leveranser till TAM-Arkiv kan planeras. Utnyttjandet av denna service har varit sporadiskt. Under året planerar vi att genomföra servicedagar hos de medlemmar som så önskar. På grund av hög arbetsbelastning under våren kommer huvuddelen av servicedagarna att förläggas till hösten/vintern 2003-2004.

Ny chef på TAM-Arkiv

Av Arne H Eriksson

Som tidigare annonserats efterträder Annelie Johansson undertecknad som chef för TAM-Arkiv den 1 juli i år. Men någon rekryt är hon sannerligen inte. Annelie har arbetat hos TAM-Arkiv nästan lika länge som vi har funnits (anställd 1985) och har skaffat sig en minst sagt aktningvärd repertoar.

De flesta förknippar kanske Annelie i första hand med vår dokumentationsverksamhet, dvs. insamlingar av självbiografiskt material m.m. Och även om hon som sagt har många fler strängar på lyran, så är det med all rätt. Uppgiften har alltid stått på programmet och det är Annelie som burit upp den. Den har kraftigt bidragit till vår profil som arkiv. Under de första åren var den dock mera ett led i vår "museala" verksamhet. Där ingick också det kontorsmuseum som TAM tagit över från SIF och Annelie svarade för föremålssamlingen, utställningar och visningar.

Det sistnämnda är en i hög grad utåtriktad verksamhet och inom det fältet har Annelie under åren på en rad olika sätt bidragit till att öppna fönstren mot vår annars litet anonyma basverksamhet som arkiv. Här har vi haft glädje av att hon under ett tjänstledighetsår studerade vid dåvarande IHR (Institutet för högre reklamutbildning). Inte minst läsare av TAM-Revy och alla bokpublikationer som under årens lopp ägt rum har anledning att glädjas däråt.

Museets oväntade "bortgång" 1989 innebar att Annelie kom att arbeta i en rent "arkivalisk" omgivning. Reaktionen från hennes sida på detta är typisk. Till sin ursprungliga utbildning som etnolog lade hon raskt också arkivutbild-

Foto: Johan Taubert

ning. I det förra avseendet sätter Annelie i dagarna en (temporär?) prick över i:et, då hon lägger fram sin magisteruppsats i etnologi. Hennes arkivkunskaper har kommit till praktisk nytta bl.a. när det gällt hanteringen av vår fotosamling. Minst lika betydelsefullt är dock att de gett förutsättningar för en större integration i vårt arbete.

Det bör nu ha framgått att det är en person med breda kunskaper och stor erfarenhet från våra olika verksamhetsområden som styrelsen har placerat vid spakarna på TAM-Arkiv. Min egen färdbiljett gäller till 1 jan. 2005. Jag lutar mig lugnt tillbaka i sätet (säkerhetsbälte behövs inte), i fast förvissning att kursen blir den rätta och att landningen blir av behagligaste slag. Kollegan och vännen Annelie önskas varmt lycka till, av mig och av övriga medarbetare.

Journalistbilder – vardagen bakom rubrikerna

Den 8 april öppnades fotoutställningen *Journalistbilder – vardagen bakom rubrikerna* på Arbetets museum i Norrköping. Utställningen är den sista etappen i projektet *Redaktionellt arbete. En undersökning av journalistyrket i omvandling*, som Arbetets museum, TAM-Arkiv och Journalistförbundet drivit sedan 2001.

I projektets första etapp samlades journalisters yrkesminnen in. Insamlingen resulterade i 136 bidrag. Steg två var en fältstudie på Östgöta Correspondenten i Linköping. Fotograf Christian Karnevald och kultur- och medievetaren Carin Persson följde det dagliga arbetet på Östgöta Correspondenten under tre veckor. Utställningen skildrar redaktionens arbete men säger också något om journalistens yrkesroll och hur den förändrats. Utställningen är producerad av Arbetets museum och TAM-Arkiv i samarbete med Journalistförbundet. Projektet stöds av Statens kulturråd/Kultur i arbetslivet.

Journalistbilder hänger på Arbetets museum t.o.m. den 18 maj och flyttas sedan till TAM-Arkiv. Utställningen kommer även att visas på TCO:s kongress den 3-4 juni. Under hösten flyttas den till Pressklubben i Stockholm, och skall också visas i Journalistförbundets monter på Bok- och Biblioteksmässan i Göteborg.

Foto: Christian Karnevald

Källor till brukstjänstemännens historia

Av Carin Persson

I den historiska forskningen har brukstjänstemännen rönt föga uppmärksamhet. Bilderna av deras liv och arbete är i hög grad färgade av hur de uppfattades av andra (framför allt av bruksarbetarna) men själva kommer de sällan till tals. En bidragande förklaring till detta skulle kunna vara dålig tillgång på källmaterial. För att ta reda på hur det ligger till med den saken har TAM-Arkiv genomfört ett omfattande inventeringsprojekt. Arbetet har förtjänstfullt utförts av kultur- och mediavetaren Carin Persson. Här redogör hon kortfattat för själva inventeringen men framför allt botaniserar hon i källmaterialet. En sammanställning över de svar som inventeringen resulterade i finns på vår hemsida www.tam.a.se

Varför brukstjänstemännen?

Vilka var tjänstemännen vid bruken? Hur såg deras liv ut? Och hur såg de på sig själva? Det var några av de frågor jag hade med mig när jag påbörjade inventeringen av källmaterial kring brukstjänstemän¹. Det visade sig snart att det var frågor som var ganska svåra att få svar på. Trots att det är brukstjänstemännen som producerat en stor del av det som finns bevarat i bruksarkiven är de själva förvånansvärt osynliga. Inventeringens syfte var i första hand att öka kunskapen kring vad för material rörande brukstjänstemän som finns bevarat, men vi har även strävat efter att sammanställa mindre välkänt redan publicerat material. Då vi gick ut med vårt upprop valde vi att inte begränsa oss tidsmässigt, men det material vi funnit vara av intresse är främst från 1800- och 1900-tal.

Inventeringen

Genom att skicka ut enkäter till ca 230 olika institutioner försökte vi lokalisera material som inte gick att hitta genom NAD² – och internet-sökningar. Vi hoppades framför allt på att det kanske kunde finnas

Lars Lindbeck Salomonssons levnadsteckning är utgiven i redigerad version. Originalmanuskriptet finns på Landsarkivet i Härnösand.

personer på institutionerna som kände till relevant material sedan tidigare, eftersom vår förfrågan annars kunde medföra att enkätmottagaren fick göra omfattande sökningar i sina bruksarkiv. I vissa fall gjorde vi även specifika förfrågningar angående material som vi funnit på internet eller genom NAD-skivan. Tillsammans med besök och telefonkontakter fick vi sammanlagt 73 svar. Utifrån dessa kan man dra slutsatsen att det inte direkt vimlar av brukstjänstemän i arkiven, men att det ändå finns en del bevarat som kan vara av intres-

se för den som vill ägna sig åt forskning på området.

En av de svårigheterna under inventeringen har varit att det mer personligt hållna material som vi i första hand varit intresserade av kanske främst finns i personarkiv. Personarkiven är dock svåra att söka i på detta sätt, eftersom de för det mesta är sökbara via namn, och inte så ofta genom kategorier som yrken. De memoarer och levnadsberättelser vi ändå hittat har alla tidigare tryckts eller mångfaldigats på annat vis. Men, genom att presentera dem tillsammans och dessutom i kombination med andra arkivhandlingar blir materialet mer lättöverskådligt och det underlättar förhoppningsvis arbetet för forskaren.

Här följer några korta glimtar ur delar av det material som lokaliserats genom inventeringen.

Brukskarriär

Flertalet av de levnadsbeskrivningar som vi stött på är en slags karriärsberättelser. Brukstjänstemännen Lars Lindbeck Salomonsson levnadsteckning "Med två tomma händer"³ och Carl Reinhold Bäckströms "Huru ett barn kan taga sig fram i världen utan skolunderbyggnad endast med fast vilja till arbete"⁴ beskriver båda fattiga poj-

Noter

1. Benämningen "tjänsteman" etablerades under andra hälften av 1800-talet, tidigare användes beteckningen "betjänte".
2. Nationella arkivdatabasen.
3. I redigerad version av Jan-Åke Holmbring, originalmanuskript på Landsarkivet i Härnösand.
4. Publicerad i årsboken Bergslagsarkiv 1995. Originalen finns i Finland.

kar som kämpat sig fram inom bruksindustrin. Berättelserna utspelas ungefär samtidigt, de båda männen är unga under 1820- och 1830-tal. Carl Reinhold Bäckström börjar som springpojke åt en inspektor och efter ett liv i hårt arbete avslutar han sin karriär som bruksdisponent 1873. Lars Salomonsson Lindbäck arbetade som inspektor.

Det verkar ha varit ganska vanligt att brukstjänstemännen bytte arbetsplats relativt ofta, men kanske var det inte alltid helt frivilligt. Lars Salomonsson Lindbäck fick exempelvis order om att lämna Sollefteå där han arbetade som bokhållare för att istället börja på Gideå bruk. Den nya arbetsplatsen var full av intriger, bland annat ville man får bort den dåvarande inspektorn och ersätta honom med den unge Lars Salomonsson Lindbäck, något som han själv ivrigt bekämpade. Han kände sig då ännu inte redo för den nya uppgiften och lyckades slutligen avvärja befordringen. I disponent Paul Burcharchts levnadsberättelse ”En annan tid”⁵ (nedtecknad 1911) ställs huvudpersonen inför ett liknande dilemma. Som ung ingenjör blir han erbjuden en disponenttjänst. I sina memoarer skriver han:

Jag kände mig ej kompetent att öfvertaga ett sådant ansvar, vid just fyllda 30 år, och hade säkert afböjt det mycket hedrande anbudet, därest ej mina vänner och ej minst Carl Kjellberg på det lifligaste uppmuntrat mig att ej afböja ett så enastående tillfälle att komma fram till en mycket självständig ställning, hvilken i sig innebar utvecklingsmöjligheter i flera afseenden.”

Utbrända brukstjänstemän?

Det liv som beskrivs i de två förstnämnda männens berättelser framstår som hårt, arbetsamt – och fattigt. Som bruksbokhållare under 1800-talets första hälft verkar det ha varit svårt, nästan omöjligt, att bilda eget hem och familj. Först

Gruppbilderna med bergslagsdisponenten Erik Johan Ljungberg sticker ut bland de mer konventionella porträtten i Carl Sahlins samling. En ung Ljungberg (längst t.v. med båda händerna på käppen) poserar tillsammans med några andra unga herrar som alla utstrålar en nästan kokett självmedvetenhet. På baksidan av fotografierna står antecknat: Munkfors. Bilden är tagen 1868 eller 1869.

när han avancerat till inspektor hade Lars Salomonsson Lindbäck råd att gifta sig. Utifrån dagens perspektiv, med ständigt ökande sjukskrivningar och utbrändhet undrar man ibland hur det hela egentligen gick ihop. Men ofta gick det kanske heller inte. Alkoholism verkar ha varit mycket vanligt. Författaren Gustaf Schröder skriver: ”Olyckligtvis fick många bruksbokhållare smak för brännvin och förföll dels så småningom, dels ganska hastigt.” Innan dess har han även klargjort att de flesta bruksbokhållare var oduglingar som helt enkelt inte dugt till något annat yrke.⁶ Länge krävdes det inte någon speciell utbildning för att bli bruksbokhållare.

Förvaltare Muhrs skola

Den driftige förvaltaren Karl Adolf Muhr vid Laxå bruk startade dock en bruksskola för unga män under första hälften av 1800-talet. Denna skola verkar ha uppfattats som väldigt meriterande, men det kan tilläggas att Muhr tog bra betalt från de unga elevernas föräldrar och han var inte var nådig i sina omdömen av gossarnas prestationer. I Laxå bruks arkiv finns en ”betygslista” bevarad och där hittar

man omdömen som ”Supare”, ”Odugling”, ”God, men sprättig” och det något mer kryptiska: ”Fnöskentoffs”. I Laxå bruks arkiv finns även en stor samling av ca 5000 brev till och ibland också från, förvaltare Muhr. I ett brev till Muhr rapporterar en av hans gamla favoritelever, Karl Fredrik Giöbel, om sina arbetsförhållanden på Leufsta bruk där han tillträdde som förvaltare 1829:

”Jag tackar Gud för det jag förmår sköta den kondition till principalens fullkomliga nöje, men jag försäkrar Dig att Du skulle dö av förargelse här, emedan allt ska gå sin gamla utnötta gång, som också slutligen måste insöfva verksamheten. Principalen är kung, betjäning och folk slafvar. Alla mig underordnade inspektorer äro så lönta att de ovillkorligen måste stjåla.”

Noter

5. Oiginalet finns på SCA Merlo arkiv. Delar finns publicerad på www.adalen.org/folket.asp

6. Geijer, Lennart ”Förledde och lockade av det oberoende liv” Industritjänstemännen, nr 4, 1950.

Sahlins samlarnit

Passagen ovan är avskriven av disponenten och bergshistorikern Carl Sahlin som arbetade vid Laxå bruk ca 80 år efter förvaltare Muhr. Sahlin gjorde stora insatser för att bevara brukens historia. Hans nitiska samlande yttrar sig bland annat i en porträttsamling bestående av ca 7000 fotografier av brukstjänstemän. Samlingen förvaras idag på Jernkontoret.

Även i Laxå bruks arkiv på Örebro läns företagsarkiv har Sahlin satt sina spår. Här har han bland annat samlat korta biografiska uppgifter om bokhållare, förvaltare och brukselever. Det är i en av dessa mappar som det avskrivna brevet ovan finns. (Carl Sahlin noterar i kanten, ständigt noggrann, att han dikterat passagen för en stenograf 1909 i samband med att han var tvungen att sitta stilla på grund av en knäskada.) Också i Tekniska museets arkiv och på Riksarkivet finns hyllmeter efter hyllmeter med Sahlins samlingar.

Brukstjänstemän i arbetarminnen

”Dom slogs mycket förr. En gång flög en inspektor på en smed och skulle klå-n, men inspektorn fick så pass att han dog.”⁷

Brukstjänstemän som blir lurade, slagna eller rent av dödade som i exemplet ovan verkar vara vanliga teman när de väl dyker upp i arbetarminnen. Även i Johan A. De Faires hågkomster från Österby bruk dyker brukstjänstemännen upp indirekt. Att göra ”kontorsbesök” var t.ex. en omskrivning för att få stryk skriver de Faire⁸.

Arbetarna och smederna på bruken såg nog ofta upp till ”Patron”, medan brukstjänstemännen som hade en slags ”mellanchefsposition” inte verkar ha varit särskilt populära. Kanske är just denna mellanposition en av orsakerna till att få intresserat sig för tjänstemännen vid bruken. När folklivsforskarna och hembygdsivrarna började

utforska brukssamhällena i slutet på 1800-talet verkar det framför allt ha varit arbetarnas liv och ”den gamla kulturen” man ville dokumentera. Tjänstemännen kanske däremot representerade en modernitet som gjorde dem ointressanta att studera. Deras liv tedde sig förmodligen inte särskilt exotiskt för folklivsforskaren som ville finna och beskriva den ursprungliga ”folksjälen”.

Tjänstemannaklubbar

Fram till mitten av 1800-talet var brukstjänstemännens antal vid de enskilda bruken i allmänhet mycket lågt. Oftast fanns ensam förvaltare eller inspektor, ibland med en eller ett par bokhållare som medhjälpare. Därefter skedde en ökning, och vid 1900-talets början bestod antagligen det totala antalet tjänstemän inom järn- och stålhanteringen runt ett tusental personer. (De utökades bland annat med den nya yrkesgruppen ingenjörer.) Kanske började man också att uppfatta sig själva som en yrkeskår med gemensamma intressen. I vilket fall finns det gott om bevis för att man försökte få fart på sällskapslivet genom att gå samman och bilda tjänstemannaklubbar. Dessa klubbar tycks alltså främst ha haft en social funktion. I protokollen kan man läsa om alla festligheter som planeras och genomförs, och om sportstugor, bandyklubbor, kortlekar och annat som ska införskaffas till klubbens förfogande. Flera av klubbarna verkar också ha haft sina egna tidningar, varav Fagersta tjänstemannaklubbs tidning Brukskoncerten är den mest ambitiösa som vi träffat på. Tidningen existerade mellan 1929 och 1970 och är full av allehanda krönikor, kåserier och skämtteckningar. Att Fagersta tjänstemannaklubb inte hade något politiskt syfte står bland annat klart i det här citatet från 1945:

”Sedan förra numret av Brukskoncerten pressades fram, har åtskilligt både likt och olik inträffat. Kriget

tog slut i och med atombombens debut, och man är i full färd med att förbereda nästa kraftmätning i det internationella pokerspelet. Fagersta tjänstemannaklubb har emellertid ej låtit engagera sig i politiken utan strävar att uppfylla stadgarnas föreskrifter om nytta och nöje för medlemmarna och dess närmaste.”

Samhällsförändringar

Också i protokollen från Uddeholms tjänstemannasällskap ser man tydligt hur klubbens främsta syfte var social sammanhållning. När det kommer upp frågor som närmar sig en facklig framtoning, avvisar man dem snarast. 1920 föreslår exempelvis en Herr Lindgren att man ska uppvakta disponenten om att få sluta klockan två på lördagseftermiddagarna under sommaren. Efter diskussioner lägger man dock ned förslaget och bestämmer att de enskilda tjänstemännen i så fall får fråga själva. Även när Munkfors tjänstemannaklubb 1929 vill ha med sig Uddeholms tjänstemannasällskap i semesterfrågan ställer man sig avvaktande. Bolagets disponent skulle ju ändå behandla frågan! Under 1930- och 40-tal växte dock en nationell facklig samhörighet fram. Men, även tidigare hände det dock att brukstjänstemän organiserade sig, fast i pensionskassor, som exempelvis ”Wermlands och Dahls bruksbetjenings enke- och pupillkassa”⁹ vars arkiv sträcker sig mellan 1816 och 1954.

Även på andra fronter började omvandlingarna i samhället prägla 1900-talets brukstjänstemän. För

Noter

7. Ur Bruksarbetare III, s 48, Nordiska museets arkiv. Etnologisk dokumentation från 1930-tal.

8. De Faire, Johan ”Vallonsmide och bruksliv i Dannemora under gångna tider” Manuskript 1924.

9. Arkivet förvaras hos Värmlandsarkiv.

att återgå till Fagersta tjänstemannaklubbs tidning Brukskoncerten, så fungerar den som ett bra exempel på den kompakta manlighet som yrket omgavs av. Brukskonserterens omslag pryds exempelvis ofta med symbolen för Man. Tidningens egenhändigt tillverkad reklam innehåller, främst under 1950- och 60-talen, många skämt

fogande...” Tilltalet är således knappast riktat mot de 25 % som enligt tidningens egna uppgifter faktiskt var kvinnor.

Brukstjänstemännens historia

Som alltid förändras vårt perspektiv allt eftersom tiden går och idag ser vi kanske tydligare hur brukstjänstemännens historia kan ge in-

Utifrån materialet vi funnit kan således en mängd frågor ställas. Förhoppningen är naturligtvis att inventeringen kommer att bidra till att tjänstemännen vid bruken får sin historia skriven ur olika perspektiv.

Fagersta brukstjänstemannaklubb gav ut tidskriften Brukskoncerten mellan 1929 och 1970.

om nakna kvinnokroppar. Att gruppen kvinnliga tjänstemän faktiskt blev allt större märker man inte av särskilt mycket i Brukskoncerten, men 1962 kan man i skämtsamma ”10 råd till 60-talets brukstjänstemän” läsa följande råd: ”25 % av brukstjänstemännen är kvinnor. Slå dig därför aldrig på bröstet och känn dig som en herreman, ty med 25 % säkerhet är du kvinna.” I ett annat av de skämtsamma råden står det att: ”Du bör ständigt eftersträva att nå en allt högre position inom företaget, så att du en dag kan få en skön och välsvarvad sekreterare till ditt för-

tressanta infallsvinklar på industrisamhällets framväxt. Gruppens ställning som en mellaninstans mellan bruksägaren och arbetare och smeder är också en central en fråga. Hur påverkade den självuppfattningen? Och hur såg hierarkin inom gruppen ut?

Ur ett genusperspektiv är brukstjänstemännen också mycket intressanta. Hur definieras exempelvis ”tjänstemannaklassens manlighet” kontra ”arbetarklassens manlighet” under olika tidsperioder? Under andra hälften av 1800-talet växte ju exempelvis bilden av ingenjören som en framtidens man fram.

Folkskollärarna och Nils Holgersson

Av Solveig Paulsson

Ett av de många lärarkiv som TAM-Arkiv förvarar är Sveriges Allmänna Folkskolläraryöfning, (SAF), som bildades 1880. SAF tog bl.a. initiativet till utgivningen av serien *Läseböcker för Sveriges barndomsskolor* eller *Nya läseboken* som serien också kommit att kallas. Den första bok som kom ut i serien var Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906). Till de drivande krafterna bakom utgivningen hörde SAF:s Alfred Dahlin, överlärare i Huskvarna, undervisningsråd och en av förgrundsgestalterna i föreningen. I hans personarkiv återfinns bl.a. en skriftväxling mellan honom och Selma Lagerlöf inför utgivningen av en ny upplaga av Nils Holgersson 1915.

Här berättar SAF:s nuvarande ordförande, tidigare ordföranden i dåvarande Sveriges Lärarförbund, Solveig Paulsson om tillkomsten av *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, och om den inspiration boken gett SAF och Lärarförbundet att i samarbete med Lär för livet/Läsrörelsen utlysa en ny författartävling. Det skedde på Bok- och Biblioteksmässan 2002. Uppgiften är att skriva bästa skönlitterära bok om dagens Europa för femteklassare. Tävligen löper till den 1 september 2003, och tanken är att det vinnande manuset skall tryckas och boken delas ut gratis till alla elever i årskurs fem hösten 2004.

Fredrik Böök skrev 1907 om *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*:

I tusentals skolor, i hundratals hem skall den tränga in som en frisk vind av poesi och sagostämning, den skall öppna fria horisonter i kvava skolsalar och fattiga stugor.

Böök gav ord åt de förväntningar, ja det jubel, som väcktes av Selma Lagerlöfs bok och dess tre efterföljare: Heidenstams *Svenskarna och deras hövdingar*, Sven Hedins *Från pol till pol* och Anna-Maria Roos' *Sörgården* och *I Önnemo*. Nya Läseboken, som dessa böcker kom att kallas, är äkta barn av sin tid. Hönörsorden i tiden var hem, hem-

bygd och fosterland, skönhet åt alla och barnets århundrade. Man hade en stark tilltro till mänsklighetens framåtskridande. I *Sörgården* skildras det idylliska lantlivet och i de övriga böckerna får man bilden av ett Sverige och en värld där människor lever eller kommer att leva i välstånd och harmoni med få inslag av mörka stråk. När man läser böckerna idag får man ett omtumlande perspektiv på 1900-talets historia.

Tillkomsten av böckerna

Alfred Dahlin, överlärare i Huskvarna, var en drivande och dynamisk person, som brann för att förbättra fattiga barns kulturella värld.

Han kom på den originella idén att be landets ledande författare att skriva för den ringaktade och resurssvaga institutionen Folkskolan. Det skulle bli enhetliga, personliga skapelser, inte några antologier som t.ex. den äldre *Läsebok för folkskolan*. Den boken gavs ut av staten och ansågs av många som konservativ.

Dahlins medutgivare blev Fridtjuf Berg, som var ledande i den pedagogiskt radikala Sveriges Allmänna Folkskolläraryöfning (SAF). Föreningen bildades 1880 och formerade ett projekt för att utveckla folkskolan. För att nå sina mål arbetade man på tre fronter - den politiska, den pedagogiska och den professionella. Föreningen ställde sig positiv till läseboksprojektet, som man ansåg ligga inom ramen för det pedagogiska området.

Utgivningen var inte helt okontroversiell. De konservativa i landet var misstänksamma, och det sägs att Selma Lagerlöf fick vänta på sitt Nobelpris för att hon gett sig i kast med att skriva för barn. Det var inte riskfritt för kultureliten att göra gemensam sak med den alltmer mäktiga folkskolläraryöfningen. Men projektet blev ett pedagogiskt lyckokast på hög litterär nivå. I

Nils på Mårtens rygg flyger över Skåne. Illustration av Bertil Lybeck från 1931, av många ansedd som den främste av Nils Holgerssonillustratörerna.

fosterländsk anda och med barnvänligt innehåll verkade böckerna för en islossning i samhället, en kulturell förnyelse och en social utjämning inte minst genom sin stora spridning under lång tid ända fram till 1950-talet. Nils Holgersson översattes till många språk. Serien bidrog säkert till att i det svenska samhället skapa respekt för barnet och ge kvalitet åt barnets läsning. Den kan idag räknas som en del av vårt kulturarv.

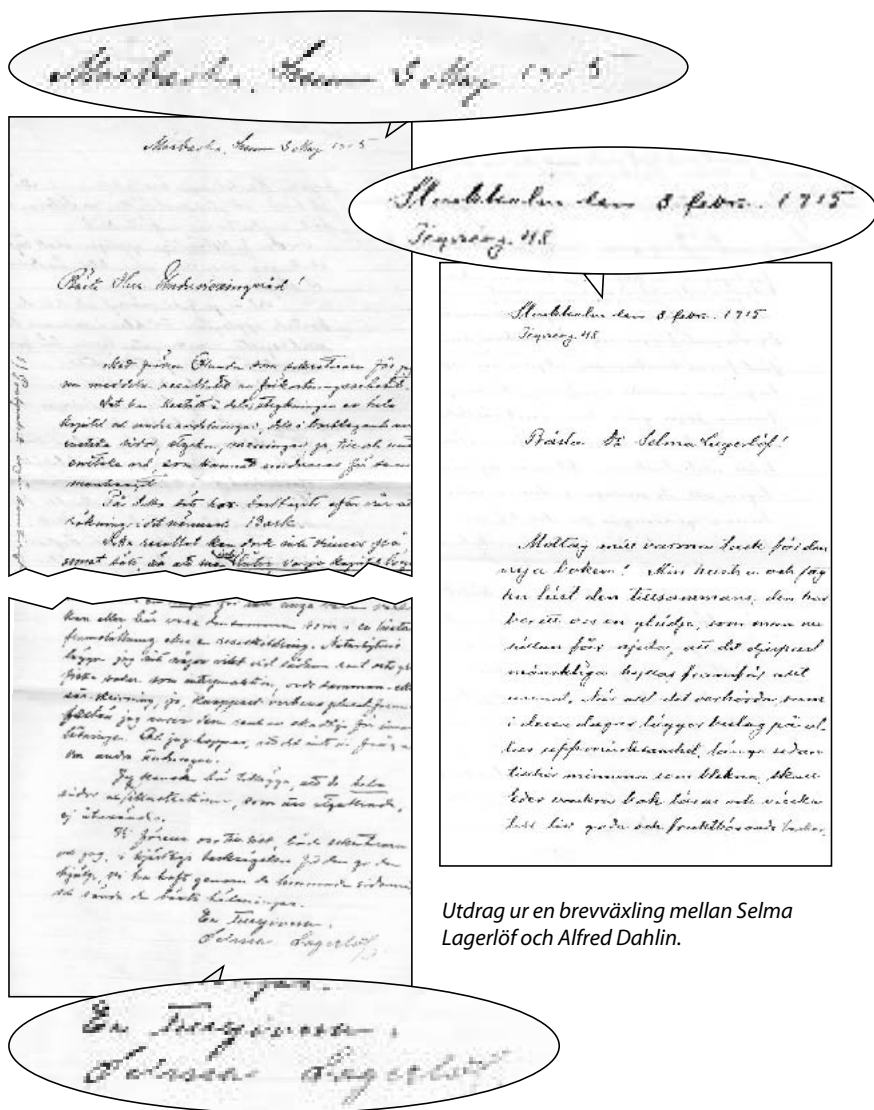
Nils Holgerssons underbara resa

När Selma Lagerlöf fick erbjudandet om att skriva en läsebok för folkskolan tvekade hon inte att gripa sig an verket. Hon var naturligtvis påverkad av strömningar i tiden, inte minst genom Ellen Key, som inför sekelskiftet proklamerat att 1900-talet skulle bli barnets århundrade.

Alfred Dahlin och Fridtjuv Berg var inte överens med författarinnan i alla stycken. De var exempelvis mycket tveksamma till titeln. Kunde hon inte stryka ordet underbara? I den skriftväxling som finns dem emellan framgår tydligt att herrarna fick ge sig – Selma bestämde.

Selma Lagerlöfs förmåga att i en enda väv förena historia, geografi, naturlära, moralisk fostran och nationell framstegsoptimism var enastående. I vissa stycken framstår boken som modern även för vår tid, t.ex. genom ekologisk framstegsoptimism och inte minst genom dess strukturering i viktiga teman som exempelvis skilsmässa - återförening. Man kan förmoda att hon funderade åtskilligt över hur hon i en enda berättelse skulle kunna förena berättarkonsten med pedagogik. Hon valde att använda sig av sagoformen, vilket bl.a. bevisas av inledningens "Det var en gång...", som ju inleder alla sagor. Kanske var det detta grepp som gjorde boken barnvänlig?

I sagan har upprottet ofta en avgörande betydelse. Man måste igenom svårigheter och prövningar

Utdrag ur en brevväxling mellan Selma Lagerlöf och Alfred Dahlin.

för att till slut komma hem igen. Detta gäller även Nils Holgersson. I boken dominerar de vuxnas verksamhet. Även djuren framställs som vuxna. Ledargåsen Akka är en gammal klok kvinna, som leder flocken på ett säkert sätt. Kanske ville författarinnan genom den positiva gestaltningen av Akka påverka läsarna att respektera de äldre.

Alla människors lika möjligheter betonas, bl.a. i avsnittet om Uppsala. Där sporrar korpen Bataki Nils genom att visa honom studiernas och den lärda världens tjuuning, vilket inte är särskilt vanligt i ungdomsböcker. Boken skrevs för 9-åringar, men handlar om en tonåring. Ett genialt grepp med tanke på att barn då som nu gillar att läsa om någon som är äldre än de själva.

Nils Holgersson är en av de mäk-

tigaste böcker som skrivits för barn. Bilden av folkhemmet och naturen i Nils Holgersson har haft stor betydelse för synen på Sverige, inte minst utomlands. Selma Lagerlöf översattes till många språk och gjorde att Sverige blev känt vida omkring. Självfick hon tyvärr vänta på berömmelse. Då som nu var det inte lika stor status att skriva för barn som för vuxna.

När Läsrörelsens kampanj Lär för livet nu har utlyst en pristävling som handlar om att skriva en ny Nils Holgersson är förhoppningen att det ska komma in många bidrag. Den gamla Nils flög över Sverige – nu väntar vi på att hans efterföljare skall flyga över Europa, och undrar över vad han eller hon får se. Förebilden är just vår förste pilot Nils Holgersson.

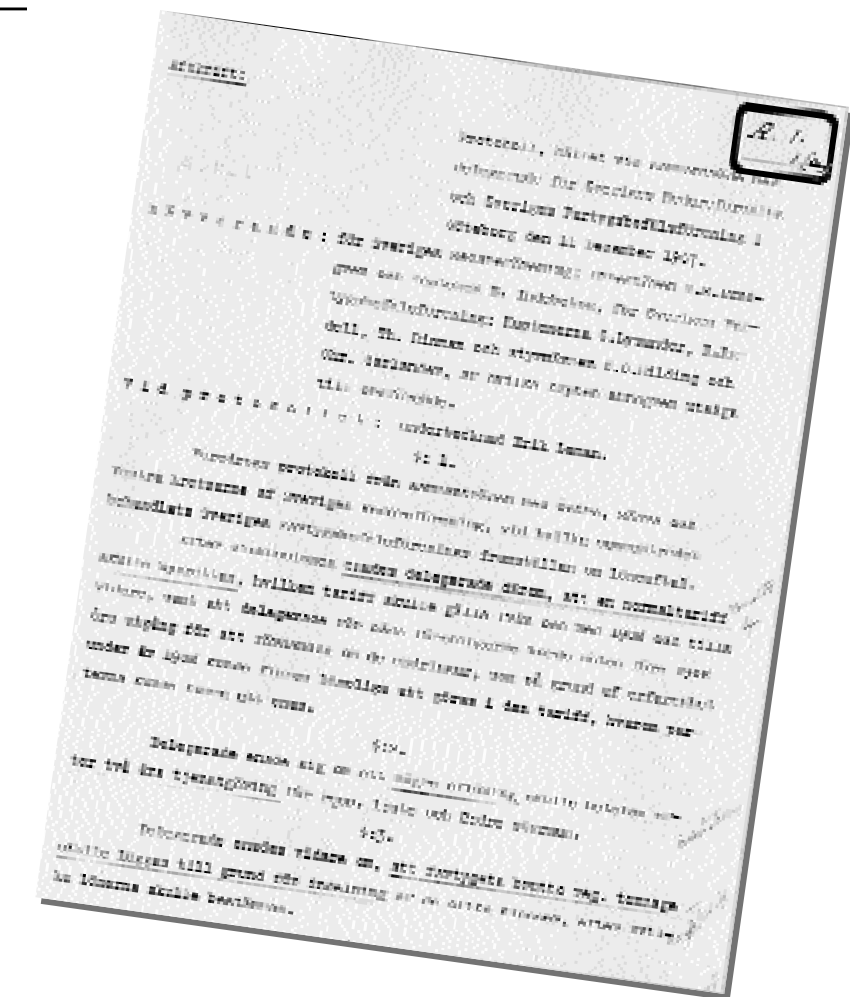
Ur arkivets gömmor

Av Arne H Eriksson

På bilden bredvid ser man de inledande paragraferna i ett protokoll från 1907. Det som protokolleras är uppenbarligen en överenskommelse mellan Sveriges Redareförening och Sveriges Fartygsbefälsförning (SFBF), där man reglerar lönen för styrmän på ångfartyg överstigande ett visst tonnage. Med detta är också sagt att överenskommelsen motsvarar alla rekvisit för ett kollektivavtal: Den är skriftlig, den gäller anställningsvillkor och den är träffad mellan organisationer på arbetsmarknaden. Handlingen (dock ej originalet) ligger i SFBFs arkiv och mycket med den är märkligt och tänkvärt.

SFBF exemplifierar en vanlig form av förbundsbildning, där redan befintliga lokala/regionala föreningar sluter sig samman på nationell nivå. Föreningar av sjöbefäl kan mycket riktigt också spåras långt tillbaka i tiden. I SFBFs fall skedde den nationella sammanslutningen 1907, alltså samma år som avtalet träffades. Det nya förbundet var långt mer "organisationsmoget" än vad dess födelsedatum ger vid handen. Till detta ska också läggas att sjöbefälen i allmänhet och särskilt befälhavarna hade betydande förhandlingsvana från sin yrkespraktik. Men något liknande kunde också sägas om Sveriges Verkstäders Tjänstemannaförening (det blivande SIF) och dess ledande personer. Till skillnad från SFBF åstadkom emellertid SVT under loppet av sitt första decennium (1920-1930) ingenting som kom i närheten av vad SFBF uppnådde redan under första året.

På en punkt var sjöbefälen och industritjänstemännen helt över-

ens. Någon "fackförening" ville man för allt i världen inte likna. För de senare innebar det att blotta tanken på kollektiv reglering av anställningsvillkor var frånstötande. För sjöbefälen däremot var det inget hinder att ingå överenskommelser som man också själv kallade för avtal. Retoriken är således en opålitlig vägvisare om saken gäller att utröna vad föreningarna i praktiken sysslade med

Strävan efter kollektiva avtal har av en del forskare betraktats som ett avgörande tecken på "facklighet" och något som tjänstemannorganisationerna inte lever upp till förrän på 1930-talet eller ännu senare. Utifrån en sådan uppfattning är avtalet från 1907 besvärande, särskilt naturligtvis om det skulle

visa sig att det finns flera exempel av liknande slag. Antingen blir det problem med definitionen eller med kronologin, dvs. avtalet tycks besanna det berömda yttrandet att endast det som saknar en historia kan definieras. Men därmed antyds också en möjlighet att hantera problemet. Den utgår från att begrepp som kollektivavtal, förhandlingsrätt och facklighet själva måste betraktas som historiska och därmed föränderliga.

Litteratur

Hjalmar Bååw & Claes Krantz, *Männen på bryggan* (Stockholm 1957)

Gösta Malmström, *Svenska Industritjänstemannaförbundet 1920-1945* (Stockholm 1945)

TAM-Arkiv

Box 6157 • 102 33 STOCKHOLM

Besöksadress: Västmannagatan 52

Telefon växel: 08-54 54 15 60

Telefax: 08-31 71 76

Postgiro: 487 40 99-7

E-post: tam-arkiv@tam.a.se

Hemsida: www.tam.a.se